

FRANCO MONTANARI
Πανεπιστήμιο της Γένοβας

0. ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο στην Ευρώπη, το μέσο που χρησιμοποιούνταν για τη μετάφραση και κατανόηση των αρχαίων ελληνικών ήταν φυσικά τα ελληνολατινικά λεξικά. Αυτή η μακρά περίοδος, η οποία εκτείνεται έως τον 18ο αι., παρήγαγε τον μνημειώδη *Thesaurus Linguae Graecae* (εφεξής TLG) του Στεφάνου, ο οποίος δημοσιεύτηκε στη Γενεύη του 1572. Ποικίλες αναθεωρημένες και επανυξημένες εκδόσεις αυτού του έργου κυκλοφόρησαν έως την εννιάτομη έκδοση που δημοσιεύτηκε στη Γαλλία από τον Ambroise Firmin Didot, η οποία ολοκληρώθηκε στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1831 και 1865, σε συνεργασία με μερικούς από τους διαπρεπέστερους επιστήμονες της εποχής.

Σήμερα το ακρώνυμο TLG σημαίνει κάτι πολύ διαφορετικό: έναν ψηφιακό δίσκο ο οποίος δημιουργήθηκε στο πλαίσιο ενός μεγάλου πνους και μακροχρόνιου προγράμματος στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια, Irvine. Συνεπώς, στην καθημερινή γλώσσα φοιτητών και μελετητών, το TLG δεν ταυτίζεται πλέον με ένα πολύτομο λεξικό, αλλά με μια βάση δεδομένων της αρχαίας ελληνικής και βυζαντινής γραμματείας, την οποία ο καθένας μπορεί να χρησιμοποιήσει και να αξιοποιήσει ερευνητικά από την επιφάνεια εργασίας του υπολογιστή του.

Κατά τον 19ο όμως αι. (αιώνα που γνώρισε θαυμαστή πρόοδο στη φιλολογική επιστήμη στην Ευρώπη) και αναφορικά με τα μέσα κατανόησης και μετάφρασης των αρχαίων ελληνικών, τη θέση των λατινικών σταδιακά κατέλαβαν οι εθνικές γλώσσες: τα λατινικά έπαψαν πλέον να είναι η καθιερωμένη γλώσσα που χρησιμοποιούνταν για την ερμηνεία των αρχαίων ελληνικών. Κάθε γλωσσική περιοχή διέθετε το δικό της αρχαιοελληνικό λεξικό, και έτσι το ελληνολατινικό λεξικό αντικαταστάθηκε από το ελληνογερμανικό, το ελληνοαγγλικό, το ελληνογαλλικό, το ελληνοϊταλικό, κ.ο.κ.

Τη μετάβαση στα λεξικά των εθνικών γλωσσών σηματοδότησε η δημοσίευση δύο μεζόνων έργων. Το πρώτο ήταν το *Handwörterbuch der griechischen Sprache* του Franz Passow, το οποίο δημοσιεύτηκε στη Λιψία το

1831 (2 τόμ.) και εξακολούθησε να χρησιμοποιείται και να αναθεωρείται έως την πέμπτη έκδοσή του (Λιψία 1841-1857, 4 τόμ.)· αργότερα ανατυπώθηκε αρκετές φορές και χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα. Μια πλήρης αναθεώρησή του, που ξεκίνησε από τον W. Crönert, δυστυχώς ανεστάλη μετά την κυκλοφορία των τριών πρώτων μερών (Γοττίγγη 1912-1914). Το δεύτερο σημείο καμπής ήταν η δημοσίευση τού ελληνοαγγλικού λεξικού από τους Henry George Liddell και Robert Scott, *A Greek-English Lexicon* (Οξφόρδη 1843). Το έργο αυτό γνώρισε ουσιαστικό εκσυγχρονισμό έως την ένατη έκδοσή του (1940), χάρη στον Henry Stuart Jones και τον Roderick McKenzie. Αργότερα προστέθηκε ένα *Συμπλήρωμα* (1968) το οποίο αναθεωρήθηκε το 1996. Συνεπώς, ο Passow και το *Liddell-Scott-Jones* (εφεξής *LSJ*) εγκαινίασαν την εποχή των αρχαιοελληνικών λεξικών με ερμηνεύματα στις σύγχρονες εθνικές γλώσσες. Το *Dictionnaire Grec-Français* του Anatole Bailly κυκλοφόρησε στο Παρίσι το 1894· η εικοστή έκτη έκδοσή του, αναθεωρημένη το 1963 από τον L. Séchan και τον P. Chantraine, χρησιμοποιείται σήμερα ευρέως στη Γαλλία. Το μεγάλο *Diccionario Griego-Español*, που εκπονείται με την επιστασία του Francisco Rodriguez Adrados, έχει ξεκινήσει στην Ισπανία από το 1980 και έχει φτάσει σήμερα στο γράμμα έψιλον.

1. ΙΤΑΛΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ

Το πρώτο σημαντικό λεξικό στην Ιταλία ήταν αυτό του Αρχιεπισκόπου νότιας Ιταλίας Benedetto Bonazzi (*Dizionario Greco-Italiano, compilato ad uso delle scuole della Badia di Cava dei Tirreni*)· εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1887, και κυκλοφορούσε και ανατυπωνόταν έως το 1942. Λίγα χρόνια αργότερα, δημοσιεύτηκε (Παλέρμο 1923, 1925²) μια ιταλική μετάφραση του λεξικού του Wilhelm Gemoll (*Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch*, Βιέννη 1908), με επιμέλεια του Domenico Bassi και του Emidio Martini. Το έργο αυτό επανεκδόθηκε πολλές φορές και ανατυπώθηκε στη Φλωρεντία για τελευταία φορά το 1983.

Αλλά το πλουσιότερο ελληνοϊταλικό λεξικό το επιμελήθηκε ο Ιησουίτης Lorenzo Rocci. Ο Rocci ήταν μέλος του «Nobile Collegio Mondragone», ενός ιησουιτικού ιδρύματος κοντά στη Ρώμη, όπου δίδασκε –σύμφωνα με πληροφορίες που προκύπτουν από τα αρχεία– έως το 1946. Το κολέγιο ανέστειλε τη λειτουργία του το 1953 και το κτίριο «Villa Mondragone» ανήκει σήμερα στο δεύτερο πανεπιστήμιο της Ρώμης, το «Tor Vergata». Το λεξικό του Rocci κυκλοφόρησε από τη Società Editrice Dante Alighieri σε τρεις διαδοχικές εκδόσεις (1939, 1941 και 1943)· η τελευταία έκδοση ανατυπωνόταν κατά καιρούς χωρίς αλλαγές μέχρι τις μέρες μας.

Μια πρώτη απόπειρα να αντικατασταθεί το λεξικό του Lorenzo Rocci, στη χρήση του ως σχολικό βιβλίο, έγινε από μια ομάδα Ιταλών μελετητών, που επιμελήθηκαν μια εκσυγχρονισμένη μετάφραση του *An Intermediate Greek-English Lexicon*, του H.G. Liddell και του R. Scott, στην οποία περιέλαβαν συμπληρωματικό υλικό από την editio maior του LSJ. Πρόκειται για το *Dizionario illustrato Greco-Italiano*, με επιμέλεια του Q. Cataudella, του M. Manfredi, και του F. di Benedetto (Φλωρεντία 1975).

Κανείς θα μπορούσε επίσης να αναφερθεί στο *Vocabolario greco-italiano* του Giovanni La Magna και του Alessandro Annaratone, που εκδόθηκε το 1955 στο Μιλάνο και ανατυπωνόταν μέχρι το 1994, οπότε επανακυκλοφόρησε συνοδευμένο από οδηγίες χρήσης (*Il vocabolario di greco: come è fatto e come si usa*). Κατά τη διάρκεια του 20ού αι. στην Ιταλία παρήχθησαν αρκετά ελληνοϊταλικά λεξικά, μικρής όμως κλίμακας.

Το πιο πρόσφατο αρχαιοελληνικό λεξικό που κυκλοφόρησε στην Ιταλία ανήκει στον υπογραφόμενο και έχει τίτλο *GI – Vocabolario della Lingua Greca*, το οποίο έχει εκδοθεί με τη συνεργασία του Ivan Garofalo και της Daniela Manetti, Τορίνο, Loescher Editore (1995, 2004²).

2. FRANCO MONTANARI, *GI – VOCABOLARIO DELLA LINGUA GRECA* (CON LA COLLABORAZIONE DI IVAN GAROFALO E DANIELA MANETTI)

Το *GI – Vocabolario della lingua greca* δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 1995 ύστερα από σχεδόν έξι χρόνια δουλειάς που έγινε από μια ομάδα τριάντα ανθρώπων. Μια δεύτερη έκδοση κυκλοφόρησε την άνοιξη του 2004· αυτή περιλαμβάνει αξιοσημείωτες βελτιώσεις στο περιεχόμενο όπως επίσης και έναν ψηφιακό δίσκο. Επιπλέον, ένα διαδικτυακό ηλεκτρονικό εργαλείο σκοπεύει να δημιουργήσει ένα συμπλήρωμα εν προόδω στα μείζονα έντυπα λεξικά αρχαίων ελληνικών: ονομάζεται PAWAG, το ακρώνυμο των λέξεων *Poorly Attested Words in Ancient Greek* (βλ. παρακάτω).

Παρότι το *GI* σίγουρα δεν είναι ένα λεξικό μικρής κλίμακας (όπως θα φανεί και από τα δεδομένα που θα παρατεθούν παρακάτω) και χρησιμοποιείται ευρέως και στην επιστημονική έρευνα (περισσότερο στην καινούργια έκδοσή του), παρουσιάζει διάφορα γνωρίσματα που εξασφαλίζουν τη διδακτική του αποτελεσματικότητα και διευκολύνουν τη σχολική πράξη (σαφήνεια, απλότητα, ευχέρεια στη χρήση). Σήμερα είναι το πλέον διαδεδομένο αρχαιοελληνικό λεξικό που χρησιμοποιείται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε όλη την Ιταλία.

Τα κύρια δεδομένα ως προς την πρώτη έκδοση του *GI*, η οποία ήταν διαθέσιμη μόνο σε έντυπη μορφή, είναι τα εξής:

- 2.298 σελίδες, που κατανέμονται σε τρεις στήλες (περίπου 11.000 χαρακτήρες ανά σελίδα)
- συνολική έκταση λίγο μεγαλύτερη από 23.000.000 χαρακτήρες

- περίπου 130.000 κύρια λήμματα (σχεδόν 5.000 δευτερεύοντα λήμματα)
- παρατίθενται περίπου 2.000 συγγραφείς και 3.600 έργα

Επομένως το λεξικό αυτό είναι σημαντικά μεγαλύτερο από του Rocci (2.074 σελίδες, περίπου 14.000.000-15.000.000 χαρακτήρες) και από την ιταλική εκδοχή του *Intermediate Liddell-Scott* (βλ. παραπάνω: 1.564 σελίδες, περίπου 9.000.000 χαρακτήρες). Σε μέγεθος μπορεί σχεδόν να συγκριθεί με το *LSJ*, παρότι αυτό βέβαια περιέχει περισσότερο λεξικογραφικό υλικό από ό,τι το *GI* (περισσότερα λήμματα, παραδείγματα και εκφράσεις, γλωσσικές παραλλαγές και πληροφορίες). Η διαφορά οφείλεται στο γεγονός ότι το *LSJ* είναι ένα επιστημονικό λεξικό, σχεδιασμένο ειδικά για την έρευνα, ενώ στο *GI* ο διδακτικός σκοπός παίζει σημαντικό ρόλο και καταλαμβάνει σημαντικό χώρο. (Μεταξύ άλλων, το *LSJ* έχει πολύ περισσότερες βραχυγραφίες και συντομευμένους τύπους· οι βραχυγραφίες είναι κατά κανόνα πολύ πιο σύντομες σε σύγκριση με τις αντίστοιχες του *GI*· τα παραδείγματα του *LSJ* δεν συνοδεύονται πάντοτε από μετάφραση.)

Αυτή η ειδική έμφαση στη διδακτική πλευρά πραγματώνεται χάρη στα εξής στοιχεία μορφής και περιεχομένου:

- 80 σύντομες περιλήψεις, σε γκριζωπό φόντο, των εκτενέστερων λημμάτων: κάθε περίληψη είναι ένα «άθροισμα σημασιών και γραμματικού συστήματος» για εξαιρετικά περίπλοκα κύρια λήμματα (κάποια ρήματα, ουσιαστικά, αντωνυμίες, σύνδεσμοι και προθέσεις).
- Ποικίλα γραφηματικά τεχνάσματα υπογραμμίζουν τη δομή της σημασίας ενός λήμματος. Αραβική αρίθμηση και (ενίοτε) ρωμαϊκή αρίθμηση σε μαύρο φόντο, κεφαλαία γράμματα σε μαύρο φόντο, πεζά έντονα γράμματα σε λευκό τετράγωνο· διπλές και μονές κάθετες γραμμές· ένας μαύρος ρόμβος που δηλώνει τη μετάβαση στο επίρρημα στο τέλος της πραγμάτευσης ενός επιθέτου· ένας μαύρος κύκλος που δηλώνει διάφορους τύπους στο τέλος του λήμματος (παραδείγματα ρημάτων και άλλους κλιτούς τύπους, παραλλαγές, κλπ.).
- Πολυάριθμα «βοηθητικά», θα λέγαμε, «λήμματα» (στα ιταλικά, «*lemni-aiuto*»), δηλαδή δύσκολοι κλιτοί τύποι που παρατίθενται ως ξεχωριστά λήμματα με εσωτερική παραπομπή στο κύριο λήμμα.
- Αφθονες μεταφράσεις (με έντονους χαρακτήρες) του αρχαιοελληνικού λήμματος, προκειμένου να βοηθηθούν οι σπουδαστές ή οποιοσδήποτε καταπιαστεί με τη μετάφραση ενός κειμένου.

- Τα παραδείγματα και οι εκφράσεις συνοδεύονται πάντοτε από ιταλική μετάφραση.
- Σκοπός των ετυμολογικών σχολίων (σε ορθογώνιες αγκύλες) είναι να προβούν σε μια σύγκριση ανάμεσα στα αρχαία ελληνικά και τις καταγόμενες από την ινδοευρωπαϊκή γλώσσες, να προσφέρουν μια εξήγηση της προέλευσης συνθέτων ή παραγώγων, ή να δείξουν τη σχέση μεταξύ οικογενειών λέξεων.
- Ένα ευρύτατο φάσμα συγγραφέων και έργων που εκτείνεται χρονικά από την αρχαϊκή έως την ύστερη αυτοκρατορική εποχή (έως τον 6ο αι. μ.Χ. και σποραδικά αργότερα), Εβραϊκή και Χριστιανική γραμματεία (από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη έως τον 6ο αι. μ.Χ. και σποραδικά αργότερα), λαμβάνονται υπόψη και χρησιμοποιούνται εκτενώς.
- Ερμηνείες και σχόλια, πίνακες κάθε είδους, γραμματικές πληροφορίες κοκ. υπάρχουν άφθονα, τα οποία διαχωρίζονται με τη χρήση πλάγιων χαρακτήρων.
- Τα κύρια λήμματα (με έντονους χαρακτήρες) φέρουν πλούσιες προσωδιακές ενδείξεις πάνω από τα φωνήεντα.

Η καινούργια έκδοση του GI που κυκλοφόρησε το 2004 συνιστά μια σημαντική διεύρυνση σε σύγκριση με την πρώτη έκδοση. Περιέχει 128 επιπλέον σελίδες και σχεδόν 5.000 νέα λήμματα (2.426 σελίδες, περίπου 140.000 κύρια λήμματα και πάνω κάτω 7.000 δευτερεύοντα λήμματα, συνολικά περίπου 26.700.000 χαρακτήρες). Επίσης, υπάρχουν περισσότεροι συγγραφείς και έργα που παρατίθενται στις παραπομπές (περίπου 4.000 συγγραφείς και κάπου 10.000 έργα λήφθηκαν υπόψη· μάλιστα κατά προσέγγιση 1.800 συγγραφείς και κάπου 4.000 έργα παρατίθενται, εκτός από τις 220 εκδόσεις παπύρων και επιγραφών). Επιπλέον, η παιδευτική στόχευση και προσέγγιση διατηρήθηκαν και αυξήθηκαν σε σημαντικό βαθμό:

- Για τα ρήματα, το ίδιο το παράδειγμα επιλέγεται και τοποθετείται κατά διαθέσεις και χρόνους στην αρχή του λήμματος ώστε να καταστεί ευδιάκριτο και φιλικό στον χρήστη. Οι υπόλοιποι τύποι και παραλλαγές τοποθετούνται στην τελευταία ενότητα, της οποίας προηγείται ένας μαύρος κύκλος στο τέλος του λήμματος. Αυτό αποτέλεσε μια ουσιαστική επιδίωξη, που αφορούσε περίπου 15.000 ρήματα που επιλέχθηκαν από σχεδόν 28.400 που περιλαμβάνονται τώρα στο λεξικό (επιπλέον, μερικά ρήματα προστέθηκαν ως νέα λήμματα).
- Κάποιες βραχυγραφίες έγιναν πιο σαφείς ή εν πάση περιπτώσει πιο ευανάγνωστες (π.χ. a. => attivo [ενεργητικό]· m. => medio [μέσο]· p. => passivo [παθητικό]· tr. => trans. = transitivo

[μεταβατικό]· intr. => intrans. = intransitivo [αμετάβατο]· sup. => superlativo [υπερθετικός]· us. => usato [χρησιμοποιημένος]).

- Ομοιόγραφα λήμματα έχουν διαχωριστεί με την προσθήκη ενός αύξοντα αριθμού· αυτό λειτουργεί καλύτερα και για τις εσωτερικές παραπομπές.
- Το γραμματικό σύστημα έχει τονιστεί με την εισαγωγή ενός συμβόλου (ενός μαύρου τριγώνου).
- Ευσύνοπτες περιλήψεις με τη μορφή ενός «συνδυασμού σημασιών και γραμματικού συστήματος» έχουν προστεθεί σε 50 λήμματα τα οποία επελέγησαν μεταξύ εκείνων που υπερέβαιναν τους 6.000 χαρακτήρες.
- Βραχυγραφημένα αρχαιοελληνικά ουσιαστικοποιημένα επίθετα και μετοχές παρατίθενται αναλυμένα και συνοδευμένα από μια συγκεκριμένη μεταφραστική απόδοση.
- Σε κάποια λήμματα παρατίθενται συγκεκριμένα ερμηνεύματα, ενώ στην προηγούμενη έκδοχή του λεξικού στη θέση τους υπήρχαν εσωτερικές παραπομπές.
- Έχουν συμπεριληφθεί καινούργιες εσωτερικές παραπομπές, στις οποίες προστέθηκαν περισσότερα από τα λεγόμενα «βοηθητικά λήμματα» για δύσκολες λέξεις. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα επιρρήματα, που παρατίθενται ως αυτόνομα λήμματα, ακόμη και όταν συντομογραφούνται.
- Μεταξύ των σχεδόν 5.000 καινούργιων λημμάτων, λιγότερα από 1.000 είναι «βοηθητικά», και συνίστανται κυρίως σε επιρρήματα τα οποία ήταν υπολήμματα επιθέτων στην προηγούμενη έκδοχή του λεξικού.
- Τα παραδείγματα και οι εκφράσεις παρατίθενται πάντοτε με πλήρεις παραπομπές (συγγραφέας, έργο και χωρίο).
- Έχει γίνει μια γενική αναθεώρηση των ετυμολογικών παρατηρήσεων που αφορούν σύνθετες και παράγωγες λέξεις.

Η εργασία για την πρώτη έκδοση έγινε ξεκινώντας από τα αρχικά ηλεκτρονικά δεδομένα, τα οποία είχαν ετοιμαστεί με χρήση ενός απλού επεξεργαστή λέξεων, και η επιμέλεια έγινε εν μέρει στα τυπογραφικά δοκίμια και εν μέρει ηλεκτρονικά. Για τη δεύτερη έκδοση, το καινούργιο κείμενο (συμπεριλαμβανομένων των αρχαίων ελληνικών) προέκυψε από σάρωση των αρχείων· επί μέρους διορθώσεις έγιναν στα τυπογραφικά δοκίμια, ενώ η επιμέλεια σταμάτησε στη φάση της σάρωσης.

Όσον αφορά τη διαχείριση των δεδομένων, ο επιδιωκόμενος στόχος για το μέλλον είναι να μειωθούν οι εγγενείς δυσκολίες στην έκδοση και την παραγωγή των έντυπων και ηλεκτρονικών εκδοχών του λεξικού, ώστε οι τροποποιήσεις να γίνουν ακόμη πιο αυτοματοποιημένες. Ο στόχος

αυτός επιτυγχάνεται εν μέρει μέσω της χρήσης μιας εφαρμογής που μετατρέπει και διαχειρίζεται τα δεδομένα χρησιμοποιώντας γλώσσα XML.

Η εφαρμογή parser αναγνωρίζει το αρχικό αρχείο που περιέχει τα λεξικογραφικά δεδομένα, τα οποία βρίσκονται σε μια συγκεκριμένη μορφή από άποψη στοιχειοθεσίας και στησίματος. Η εφαρμογή parser αναγνωρίζει κάθε λήμμα και το μετατρέπει μαζί με όλες τις σχετικές πληροφορίες του.

Ειδικότερα, η εφαρμογή parser δημιουργεί ένα καινούργιο αρχείο σε μορφή XML το οποίο περιέχει όλες τις πληροφορίες του αρχικού αρχείου και επιπλέον οργανωτικές και διαχειριστικές πληροφορίες. Το νέο αυτό αρχείο έχει το πλεονέκτημα ότι είναι πιο «αναγνώσιμο» και συμβατό με ένα ευρύ φάσμα εφαρμογών.

Η εφαρμογή parser μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένα στοιχείο σε ένα συνολικό λεξικογραφικό διαχειριστικό σύστημα που περιλαμβάνει ένα γραφικό περιβάλλον διασύνδεσης (Graphical User Interface, GUI) κατάλληλη για προσθήκη και επιμέλεια πληροφοριών στο πλαίσιο του λεξικού. Το ηλεκτρονικό XML αρχείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προκύψει ένα εκτυπώσιμο PDF αρχείο, ένας ψηφιακός δίσκος, πρόσβαση στο διαδίκτυο, ή ακόμη και να μετατραπεί σε διαφορετική μορφή (με επανεπεξεργασία των δεδομένων μέσω της εφαρμογής με τη χρήση διαφορετικής σύνδεσης parser).

Η μορφή XML οργανώνει τις πληροφορίες σε μια ευέλικτη, ιεραρχική δομή –που μοιάζει αρκετά με αυτήν ενός λεξικού. Η δομή διακρίνεται σε λήμματα με όλες τις σχετικές πληροφορίες να περιέχονται σε διάφορες υποενότητες ανάμεσα στις αρχικές και τελικές «ετικέτες» (“tags”) (δηλαδή, τις κατονομασμένες υποενότητες ενός αρχείου XML). Οι «ετικέτες» μπορούν να περιλαμβάνουν «κρυμμένες» πληροφορίες που ανήκουν στη χρήση της «ετικέτας» από μια εφαρμογή όπως και «περιεχόμενο», που είναι η πληροφορία ανάμεσα στις αρχικές και τελικές «ετικέτες».

Αυτές οι «ετικέτες» και οι αποδόσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να δομηθεί μια περίπλοκη, αν και «αναγνώσιμη» δομή που αντανακλά τη δομή ενός λεξικού. Η ευελιξία αυτού του είδους σύνθετης δομής επιτρέπει σε κάποιον να τροποποιεί συνεχώς το περιεχόμενο και την οργάνωση του λεξικού και των λημμάτων του χωρίς να επηρεάζει τη χρησιμότητα των δεδομένων του.

Το λεξικό μπορεί τώρα να καταρτιστεί με έναν από τους εξής τρεις τρόπους:

–ως υποσύνολο: το καινούργιο λεξικό θα αποτελείται από ένα επιλεγμένο υποσύνολο λημμάτων, με βάση ένα συγκεκριμένο σύνολο συγγραφέων και έργων.

–ως επιλογή: το καινούργιο λεξικό θα αποτελείται από όλα τα λήμματα του αρχικού λεξικού, αλλά μόνο με τα επιλεγμένα μέρη κάθε λήμματος.

–ως συνδυασμός των δύο παραπάνω μεθόδων.

Έτσι, τα δεδομένα του λεξικού μπορούν να χρησιμοποιηθούν επιλεκτικά, προκειμένου να δημιουργηθούν καινούργιες εκδοχές του λεξικού (ή σχετικών έργων). Ας δούμε μερικά παραδείγματα αυτών των επιλογών:

–ένα λεξικό για αρχάριους·

–ένα λεξικό προσαρμοσμένο στις ανάγκες ενός συγκεκριμένου σχολείου ή πανεπιστημίου·

–μια λεξικογραφική βάση δεδομένων στην οποία θα μπορεί κανείς να κάνει αναζήτηση μέσω διασύνδεσης στο Διαδίκτυο·

–έναν ψηφιακό δίσκο, που θα μπορούσε να συνδέσει το λεξικό με άλλες ηλεκτρονικές συλλογές·

–ένα λεξικό που θα περιέχει μόνο τις πιο χρηστικές ενότητες του λεξικού (ένα επίτομο λεξικό).

–μια ελληνο-αγγλική (ή σε οποιαδήποτε άλλη σύγχρονη γλώσσα) εκδοχή του λεξικού: αυτή μπορεί να δημιουργηθεί με την απομόνωση όλων των ενοτήτων κάθε λήμματος που είναι στην ιταλική γλώσσα και την αντικατάστασή τους με το αγγλικό τους ισοδύναμο.

Μια αξιοσημείωτη καινοτομία της δεύτερης έκδοσης του *GI* συνιστά ένα ηλεκτρονικό λεξικό σε μορφή ψηφιακού δίσκου που συνοδεύει την έντυπη εκδοχή· αξίζει να τονίσουμε ότι αυτό δεν έχει ακόμη παραχθεί με την τεχνολογία που περιγράψαμε παραπάνω, η οποία θα εφαρμοστεί σε μελλοντικές εξελίξεις. Χάρη στην εξαιρετική ευελιξία των μέσων που μας προσφέρουν οι υπολογιστές, η χρήση του ψηφιακού δίσκου προεκτείνει τις δυνατότητες του λεξικού, ακόμη και αν δεν υπερβαίνει μέχρι στιγμής την έντυπη μορφή.

Ο ψηφιακός δίσκος του *GI* σχεδιάστηκε με στόχο να δημιουργηθεί ένα εύχρηστο εργαλείο, κατάλληλο ακόμη και για όσους έχουν ελάχιστη εξοικείωση με τους υπολογιστές. Προσφέρει τη δυνατότητα να προβεί κανείς σε μια «απλή αναζήτηση» πληκτρολογώντας μια αρχαιοελληνική λέξη στο πλαίσιο «λήμμα» (χωρίς να είναι απαραίτητο να αναπαραγάγει κανείς διακριτικά σημεία όπως πνεύματα, τόνους, και υπογεγραμμένες). Κάθε λήμμα που ικανοποιεί τις απαιτήσεις της αναζήτησης θα εμφανιστεί με όλο το σχετικό κείμενο ακριβώς όπως είναι καταχωρισμένο στην έντυπη μορφή. Επομένως αυτό το είδος ηλεκτρονικής αναζήτησης είναι στην πραγματικότητα παρόμοιο με τον παραδοσιακό τρόπο κατά τον οποίο ανατρέχουμε σε ένα τυπωμένο λεξικό.

Η «σύνθετη αναζήτηση» επιτρέπει στον χρήστη να αναζητήσει συγκεκριμένα πεδία του λήμματος πέρα από το κυρίως λήμμα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται μεταφράσεις (τα ερμηνεύματα του λήμματος), αρχαιοελληνικά παραδείγματα, μαρτυρίες των παραδειγμάτων (συγγραφείς, έργα, πάπυροι και επιγραφές), ιταλικές μεταφράσεις των παραδειγμάτων και ετυμολογίες.

Υπάρχει επίσης η δυνατότητα για αναζήτηση πλήρους κειμένου, η οποία μπορεί να περιοριστεί σε αρχαιοελληνικό ή ιταλικό κείμενο.

Οι τελεστές Boolean μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο κάθε πεδίου, επιτρέποντας σε κάποιον να συνδυάσει διαφορετικά κριτήρια προκειμένου να ορίσει με μεγαλύτερη ακρίβεια τα αποτελέσματα.

Σε σύγκριση με το έντυπο λεξικό, η ηλεκτρονική έκδοχή αποδεικνύεται προπαντός χρήσιμη όσον αφορά τα εξής στοιχεία:

- ετυμολογίες, προκειμένου να συγκεντρώσει κανείς όρους που σχετίζονται ετυμολογικά (οικογένειες λέξεων)

- μεταφράσεις, προκειμένου να δημιουργήσει αρχεία συνωνύμων και αντωνύμων

- αρχαιοελληνικά παραδείγματα, προκειμένου να αναζητήσει συντάγματα και ιδιωματικές εκφράσεις

- βραχυγραφίες, εξηγήσεις, σχόλια, προκειμένου να ταυτίσει όρους που ανήκουν στο ίδιο τεχνικό πεδίο (μέσω συντομογραφιών όπως *mar.*, *mil.*, *giur.*, *med.*, *filos.*, *teatr.*, κτλ.), το λεξιλόγιο ενός συγκεκριμένου συγγραφέα (μέσω των συντομογραφιών για συγγραφείς και έργα), μια συγκεκριμένη περίοδο (μέσω συντομογραφιών όπως *postom.*, *postre.*, *crist.*), μια δεδομένη διάλεκτο (μέσω συντομογραφιών όπως *att.*, *ion.*, *dor.*, κτλ.) ή προκειμένου να δημιουργήσει κανείς συντακτικά αρχεία, στα οποία μπορεί να σταχυολογήσει π.χ. προθέσεις και συνδέσμους (μέσω συντομογραφιών όπως *prep.*, ή *congiunz.*) ή τις αρχαιοελληνικές εκφράσεις για συγκεκριμένα κατηγορήματα ή προτάσεις (μέσω συντομογραφιών όπως *strum.*, *caus.*, *temp.*, *consec.*, *ipot.*, κτλ.).

Παρόλα αυτά, η χρήση της έντυπης έκδοσης αποδεικνύεται προτιμότερη για τα μεμονωμένα λήμματα, προπαντός τα εκτενή και περίπλοκα, ή για μια ακολουθία γειτονικών λημμάτων. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο ψηφιακός δίσκος δεν βοηθά σε μια ευσύνοπτη πρόσληψη και μπορεί να αποδειχθεί αποπροσανατολιστικός.

3. PAWAG (POORLY ATTESTED WORDS IN ANCIENT GREEK)

Θα περιγράψω στη συνέχεια σε αδρές γραμμές ένα ερευνητικό πρόγραμμα (που βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη) το οποίο σκοπεύει να δημιουργήσει ένα μέσο που πιστεύω πως θα αποτελέσει τη χρησιμότερη

εξέλιξη στην αρχαιοελληνική λεξικογραφία έως σήμερα. Το πρόγραμμα αυτό συνδυάζει την επιστημονική κατάρτιση με την τεχνολογία της πληροφορικής και διευκολύνει τη διαδικτυακή χρήση. Η ονομασία του προγράμματος είναι *PAWAG*, το ακρώνυμο των λέξεων *Poorly Attested Words in Ancient Greek*: εκπονείται ως συνεργασία ανάμεσα στο Τμήμα του υπογραφόμενου στο Πανεπιστήμιο της Γένοβας (D.AR.FI.CL.ET.) και των εκδόσεων Loescher, του εκδοτικού οίκου του *GI* στο Τορίνο.

Αποτελεί μέρος του γενικότερου προγράμματος με τίτλο *Aristarchus* (που είναι προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.aristarchus.unige.it>), ένα σύνολο εργαλείων για την έρευνα και τη διδασκαλία της αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας (διευκρινίζω ότι η ονομασία *Aristarchus* παραπέμπει στον φιλόλογο Αρίσταρχο από τη Σαμοθράκη, ο οποίος έζησε γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., και δεν πρέπει να συγχέεται με τον αστρονόμο, τον Αρίσταρχο από τη Σάμο).

Το πρόγραμμα *PAWAG* σκοπεύει στη συγκρότηση μιας βάσης δεδομένων η οποία μπορεί να επαυξάνεται και να ενημερώνεται συνεχώς, επιδεχόμενη διορθώσεις και βελτιώσεις στα λήμματα των μεγαλύτερων λεξικών (καθώς και την επισήμανση ανύπαρκτων τύπων που πρέπει να οβελιστούν). Διατίθεται δωρεάν στο διαδίκτυο και πρόκειται στην ουσία για ένα πραγματικό συμπλήρωμα εν προόδω των κύριων έντυπων λεξικών αρχαίων ελληνικών. Επιπλέον, οι σχεδόν απεριόριστες δυνατότητες για αποθήκευση δεδομένων σε ηλεκτρονική μορφή επιτρέπουν στο *PAWAG* να συγκεντρώνει ακόμη και εκείνο το λεξικογραφικό υλικό που είναι απίθανο να λάβει τον χώρο που του αναλογεί στα παραδοσιακά λεξικά. Πρόκειται για εκείνες τις αρχαιοελληνικές λέξεις για τις οποίες είτε υπάρχουν πενιχρές μαρτυρίες (δηλαδή απαντούν μόνο πολύ σπάνια), είτε παραδίδονται ανεπαρκώς (δηλαδή χαρακτηρίζονται από κάποιου είδους αβεβαιότητα) είτε είναι σε κάθε περίπτωση προβληματικές, τόσο από τυπολογική όσο και από σημασιολογική άποψη.

Το πρόγραμμα εκτελείται από μια διεθνή ομάδα συνεργαζόμενων Πανεπιστημίων στα οποία περιλαμβάνονται τα ιταλικά πανεπιστήμια της Φλωρεντίας και της Παβίας-Κρεμόνας, όπως και της Γένοβας, και τα εξής ξένα πανεπιστήμια: το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το Πανεπιστήμιο του Freiburg και το Πανεπιστήμιο του Würzburg. Η εργασία πραγματοποιείται σε μια κοινή βάση δεδομένων από όλους τους συμμετέχοντες, έτσι ώστε όσοι εργάζονται στο πρόγραμμα να μπορούν να εισαγάγουν υλικό απευθείας στη διαδικτυακή βάση δεδομένων. Η λεξικογραφική δομή και το σύστημα αναφοράς στους συγγραφείς και τα έργα βασίζονται στη δεύτερη έκδοση του *GI - Vocabolario della Lingua Greca*.

Πέρα από το PAWAG, η ιστοσελίδα ARISTARCHUS περιλαμβάνει αυτή τη στιγμή τα εξής:

- *LGGA (Lessico dei Grammatici Greci Antichi)*, ένα λεξικό αρχαίων Ελλήνων λογίων και φιλολόγων, το οποίο σκοπό έχει να προσφέρει μια διαδικτυακή βάση δεδομένων αναφοράς για τις μελέτες που σχετίζονται με την ιστορία της αρχαίας φιλολογίας, γραμματικής και μελέτης των κειμένων ειδικότερα.
- *CPhCl (Catalogus Philologorum Classicorum)*, συνιστά ένα ακόμη εργαλείο αναφοράς για λόγιους της αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας, προπαντός για μελέτες γύρω από την ιστορία της κλασικής φιλολογίας στους νεότερους χρόνους. Τα περιεχόμενα αποτελούνται από αρχεία γύρω από προσωπικότητες που έδρασαν μεταξύ 1880-1980 (και συνεχίζουν το *Philologisches Schriftstellerlexicon* του W. Rökel, Λιψία 1892). Το έργο αυτό ξεκίνησε και αναπτύχθηκε στο Πανεπιστήμιο της Πίζας πριν από μερικά χρόνια· συνεχίζεται και απέκτησε πρόσβαση στο διαδίκτυο με τη συνεργασία του Τμήματος κλασικών σπουδών της Πίζας και του Τμήματος του υπογραφόμενου στο Πανεπιστήμιο της Γένοβας.
- *CIAPh (Centro Italiano dell' Année Philologique)* είναι το ιταλικό εκδοτικό παράρτημα του *L' Année Philologique*, του περίφημου βιβλιογραφικού δελτίου για τους μελετητές της αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας. Αυτή η ιστοσελίδα, που βρίσκεται προς το παρόν υπό κατασκευή, θα αποτελέσει βήμα προβολής του ιταλικού παραρτήματος.
- *MEDIACLASSICA* είναι ένας δικτυακός τόπος για τη διδακτική των αρχαίων ελληνικών και λατινικών, τον οποίο διαχειρίζεται μια ομάδα ερευνητών και διδασκόντων που εργάζονται στο Τμήμα του υπογραφόμενου στο Πανεπιστήμιο της Γένοβας σε συνεργασία με τις εκδόσεις Loescher στο Τορίνο.
- *Scholia Minora in Homerum*: η σελίδα αυτή είναι μια πρόσφατη προσθήκη στον δικτυακό τόπο· θα περιλάβει μια συλλογή εκδόσεων και εικόνων παπυρικών κειμένων που περιέχουν *Scholia minora* στον Όμηρο.